

מעשה בראשית - מבט חוזר

בשורות הבאות רוצה אני להביא לפניכם שלושה מרעיונותיו של הראי"ה, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הקשורים לפרשתנו, פרשת בראשית. הראי"ה פיתח אותם באחת מאיגרותיו אגרת צ"א. ברעיונות אלה הגיב הראי"ה לשלושה עימותים בסוגיית הבריאה, בהם הטקסט המקראי מתנגש, לכאורה או ממש, עם דעות מקובלות על רוב המדענים המודרניים.

העימות הראשון, הבולט ביותר לעין, נוגע לשאלת "מניין שנות היצירה ביחס להחשבונות הגיאולוגיים בזמנינו", בלשונו של הראי"ה. מדבריו לומד אני עיקרון חשוב: עלינו להבדיל בין אורתודוקסיה, דהיינו קבלת התורה ושמירת המצוות לבין פונדמנטליזם, ההתעקשות לדבוק בפשט או במה שנתפס במבט ראשון כפשט הכתובים. מה משמעות התאריך שבלוח העברי: ה' תשס"ח (5768) בעולם שגילו, לפי המדענים, מוערך במיליארדי שנים? הראי"ה עונה: "כך היא הלכה רווחת, שהיו כבר תקופות רבות קודם למניין תקופתנו". הדבר "מפורסם בכל המקובלים הקדמונים" המורים על עידנים שקודמים לספירה העברית המסורתית. אמנם כן "אנו מונים כפי הפשטות של פסוקי תורה", פשט "שנוגע לנו הרבה יותר מכל הידיעות" הגיאולוגיות. אולם אין בפשט קביעות מדעיות. ישעיהו ליבוביץ' היה נוהג לומר שמטרת התורה איננה מסירת אינפורמציה, אלא הצגת דרישות ומצוות. הראי"ה קוק היה מקבל עיקרון זה, אילו היו מכניסים בו שינוי "קטן". מטרת התורה אינה מסירת אינפורמציה ב'נגלה', אלא מסרים של ה'נסתר': התורה סתמה "במעשה בראשית, ודיברה ברמיזות ומשלים, שהרי הכול יודעים, שמעשה בראשית הם מכלל סתרי תורה, ואם היו כל הדברים רק פשוטם, איזה סתר יש כאן". הסתרים מקבלים את פתרונם בתורת הסוד.

האם אין דברים אלה אלא ניסיון אפולוגטי להתאים את התורה לחיכם של בני זמננו? לא! הראי"ה קוק לימד אותנו שגדילתה של המחשבה הדתית, המתרחשת בעקבות הקונפליקטים, היא חלק בהתגלות המתמדת של התורה: "כלל גדול במלחמת הדעות, שכל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה, צריכים אנו בתחילה, לאו דווקא לסתור אותה, כי אם לבנות את ארמון התורה ממעל לה, ובזה הננו מתרוממים על-ידה, ובעבור ההתרוממות הזאת הדעות מתגלות, ואחר-כך, כשאין אנו נלחצים משום דבר, הננו יכולים בלב מלא ביטחון להילחם עליה גם כן" (איגרת קל"ד). בנין "ארמון התורה ממעל לה", מעל לדעות המדעיות, אינו מהלך טקטי. האמת עצמה מתעלה בעקבות הקונפליקט.

האם יש בפירוש על פי "רמיזות ומשלים" פשט? שמץ של פשט? לדעתי כן. ההוכחה מצויה במזמור 'ברכי נפשי' (תהילים קד). המזמור עוקב אחרי השלבים שבפרשת בראשית, אולם הוא מתעלם ממבנה הימים. ייתכן ובכך הוא מלמד שפרשת בראשית אינה אלא תיאור של העולם הבא להדגיש שהוא אכן נברא על ידי הקב"ה. המבנה של ימים, בא ללמד אותנו על השבת, דרכו אנו מעניקים משמעות לעולם, תוך שאנו מוצאים בו את טביעת האצבעות של הקב"ה: "כִּי אֶרְאֶה שְׁמֶיךָ, מַעֲשֵׂה אֲצָבָעֶיךָ" (תהלים ח, ד).

עתה עוברים אנו, בעקבות הראי"ה לעימות השני, העקרוני יותר. כיצד הופיעו בעלי החיים למיניהם? הראי"ה מציג כאפשרות את התיאוריה של ג'ורג' קובייה (Cuvier), חכם צרפתי בראשית המאה הי"ט, מפתח הפליאונטולוגיה, המדע עליו מבוסס שחזור המאובנים. תיאוריה זאת, שנתקבלה, על ידי רבי ישראל ליפשיץ, בעל 'תפארת ישראל' בנספח לפירושו למשנה לסדר נזיקין, מדברת על יצירות וחורבנות. אולם הראי"ה אינו מתעקש על תיאוריה זאת. הוא רוצה לקבוע שאין לרתום את התורה לתיאוריה מדעית כלשהי, למרות שהיא נראית מתאימה יותר לפשט הכתובים: "אבל באמת אין אנו נזקקים לכל זה", דהיינו לתורת היצירות והחורבנות, "שאפילו אם היה מתברר לנו, שהיה סדר יצירה בדרך התפתחות המינים", כשיטתו של דרווין, "גם כן אין שום סתירה... כי יסוד הכול הוא מה שאנחנו מלמדים בעולם, שהכול פועל ה'. והאמצעים, רבים או מועטים, לרובי רבבות, הם הכול מעשי ה', שלא חיסר מעולמו כלום, ושאין קץ לגבורתו ועוז חכמתו ותפארתו, ברוך הוא וברוך שמו לעדי-עד". האבולוציה, עד כמה שהיא נכונה, הרי היא אמצעי, כלי נוסף ביצירת החיים, הופעת המינים ובריאת האדם. פעולתו של הקב"ה אינה נמצאת באותה מישור בו מתרחשים התהליכים שהמדע חוקר, היא מצויה מעבר להם. טביעת האצבעות של הקב"ה באים לידי ביטוי באחד הנסים המופלאים ביותר בתולדות הקוסמוס, והוא שדברים בלתי מסתברים בעליל, הופעת החיים למשל, התרחשו ויצאו לפועל. אסור לנו להיות אטומים למדע, ואסור לנו לנסות לעצור את התקדמותו, אלא שעלינו להבין ש"כל מה שייחקר מהרבה רבבות שנים בהגדלת הדרכים והאמצעים, שהם מוסיפים לנו דעת והשכל בגאון ד'". מאחוריהם מסתתרת הפעולה הא-להית. כאן עומדת האמונה הדתית במחלוקת ברורה וגורלית עם העמדה "המדעית" המקובלת. לא מדובר בפרטים משניים, אלא בבסיס הפילוסופי של האבולוציה. מי עומד מאחורי האבולוציה: המקרה העיוור או הקב"ה? בדגלם במקרה, מכשילים המדענים את האנושות ואף את עצמם.

הרעיון השלישי מפרשת בראשית שעלינו להפנים הוא, לפי הראי"ה, האמונה בערכו של האדם. רבי יהודה הלוי (הכוזרי א, סח) ניסח את הפליאה הכרוכה בכך בשפה פילוסופית: "בורא הגופים

והרוחות והנפשות והשכלים והמלאכים, אשר הוא מרומם ומקודש ונישא מכדי שישגוהו השכלים, כל שכן החושים, יש לו התחברות עם ברייה שפלה זו [האדם] מאוסת החומר? "אכן, שאלה זאת כבר נשאלה בספר תהילים (ח, ד-ה): "פִּי אֶרְאֶה שְׁמִיךְ מַעֲשֵׂה אֲצַבְעֶיךָ - - יָרֵחַ וְכוֹכָבִים אֲשֶׁר כּוֹנְנָתָה, מָה אֶנּוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ - - וְכֵן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ". בימינו חוזרת ונשאלת השאלה לא על ידי נביאים והוגים אלא על ידי כוכבים וגלקסיות, המדברים את שפת המדע או את שפת המדע הבדיוני. מתבטא בכך תסביך נחיתות עמוק שגבר כאשר גודלו העצום של הקוסמוס נפרש לפנינו. אכן, הארץ שוב אינה מרכז הקוסמוס. היא רק לוויינה של אחת השמשות הרבות באחת הגלקסיות המרובות, בקוסמוס שאולי הוא עצמו אינו בן יחיד, והוא רק אחד מאינספור עולמות אלטרנטיביים הקיימים.

דווקא אותם פסוקים בתהילים השואלים את השאלה עונים עליה בפליאה שבבריאת האדם (ח, ו-ז): "וַתִּתְּסַרְהוּ מַעַט מֶאֱ-לֹהִים - - וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲטֶרְהוּ". בכך מקבל ביטוי נועז שבפרשתנו את מלוא משמעותו: "וַיִּבְרָא אֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצִלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱ-לֹהִים בָּרָא אֹתוֹ" (א, כז). אין כאן התייחסות לצורתו הגשמית של האדם אלא להיותו בעל תכונות כמעט א-להיות, בעל כושר להבין ולהשכיל ובעל הכוח ליצור ולפתח טכנולוגיות שבעזרתן מסוגל יהיה להשתלט על העולם: "תִּמְשִׁילֶהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדָיךָ - - פֶּלַע שִׁתָּה תַחַת רִגְלָיו".

באגרתו לימד הראי"ה שתעודתה של היהדות היא להכריז, באמצעות תיאור מעשה בראשית, שלמרות קטנות האדם ו"גודל הבריאה, אין... האדם מבוזה עד שלא יהיה ערך להנהגתו המוסרית.... היצירה המוסרית של האדם היא חשובה מאוד, יותר מהברואים היותר גדולים בכמותם לאין ערך". האדם עומד בפני שני אוקיינוסים המשתרעים לפניו, האחד הוא האוקיינוס הקוסמי ההולך וגדל כל כמה שאנו חוקרים אותו. השני הוא האוקיינוס של המציאות המיקרוסקופית המתגלה ומתגדל לפניו, לתדהמתו ולהשתאותו. אולם גדלותו של האדם אינה מצויה באוקיינוסים אלה, אלא במשימות המוסריות שלפניו. הגשמתם היא המשמעות העמוקה של 'צלם א-להים' שבאדם.

כשלעצמי, מפקפק אני בקיומם של חיזורים, אי שם בקוסמוס. ולמרות זאת הבה נשחרר את דמיונו בנוסח 'אילו'. אילו יכולנו להגיע למקומות מיושבים אי שם בגלקסיות, אילו סוגי חיים היינו פוגשים? לדעתי, היינו מוצאים אחד משלושה סוגי דמויות (הבנויים בכימיה שלנו או בכימיה שונה): מלאכים (אולי גם שטנים או שדים), חיות או רובוטים. היינו יכולים גם למצוא ייצור שיש לו את כל האופציות גם יחד. הוא יכול לרדת לדרגתה של החיה, הוא יכול להפוך מלאך (או שטן), הוא עלול להידרדר למצבו של הרובוט. זהו האדם, היכול גם להיות אדם ולפתח את צלם א-להים שבו. עלייתו ואף נפילתו, המעידות על החירות שבצלמו, הן ביטוי לגדולתו וערכו.